

„Az ember nagyon
problematikus lény”

Vajda Mihály válogatott műveit 2013 és 2016 között négy, egyre vastagabb kötetben – az utolsó 1384 oldal! –, Sümegi István szerkesztésében adta ki az EKF Líceum Kiadó és a Kalligram, 2017-ben *Szög a zsákból* címmel a visszaemlékezései is megjelentek a Magvető Tények és Tanúk sorozatában – a kötet felét Kardos András kiváló interjúja teszi ki, az 1977 és 1990 közti időszakról beszélgetnek. Vajda Lukács György tanítványként tagja volt a Budapesti Iskolának, foglalkozott Heideggerrel, Husserllel, Schelerrel, írt, tanított itthon és külföldön, Németországban, Amerikában és Kanadában. Nekem nagyon tetszik, hogy mindezek ellenére a *Mozgó Világ* szerzőket felsoroló rovatában, noha 2020. február 10-én belépett a nyolcvanhatodik évébe is, a neve mellett mindössze ennyi áll: „filozófiával szeret foglalkozni”.

■ *Megnéztem, hány fok van ma – 2020 elején vagyunk – Athénben: tizenhárom-tizennégy, egész kellemes az idő, különös tekintettel a központra, az agorára, ahol Szókratész is gyakran megfordult...*

– Biztos én is jól éreztem volna magam. Sőt ha ilyen langyos az idő, most is jól érezném. Egyetlenegyszer jártam ott. Ki tudja, miért, csak egyszer. Utazni pedig szerettem.

■ *Érezhetően vonzódsz Athénhez, a görög filozófiához: már az 1993-as, A posztmodern Heidegger című kötetedben van olyan fejezetcím, hogy Vissza a görögökhöz?, aztán jött 2001-ben az Ilisszosz-parti beszélgetések, 2009-ben a Szókratészi huzatban – ami „a gondolkodás szelének” huzata –, s a Szög a zsákból interjúrészében Thalész is felbukkan.*

– A görög filozófia mindennek a kezdete. Nem lehet nem szeretni. De talán azért is olyan fontos a számomra, mert igazi filozófiával először Ladányi Péter óráin találkoztam, aki görög filozófiát tanított nekünk a Lenin Intézetben.

■ *Szókratészhez, akiről 2019 májusa óta havi rendszerességgel írsz a Magyar Narancsban Miért végezték ki Szókratészt? címmel, Heidegger révén kerültél közel? Ő mondta, hogy utána mindenki szélárnyékban filozofált, ami azért érdekes, mert Szókratész virtuális filozófus, Platón dialógusaiból lép elénk, de ezt most hagyjuk.*

– Dehogy, már jóval korábban is izgatott! Igaz, a Heideggerrel való foglalatoskodásom előtt nemigen mélyedtem el benne. Elvégeztem én a filozófia szakot, még az említett Lenin Intézetben kezdtem, amit 1952 tavaszán hoztak létre az ELTE BTK Orosz Intézetéből önálló, kar jellegű intézményként, de ott eleinte nem nagyon tanítottak nekünk filozófiatörténetet. Menekültem a marxista szakról, nem mintha nem tartottam volna magam marxistának – illetve nem tudom, mi voltam.

■ *Ma már tudod, mi vagy?*

– Vajda Mihály vagyok.

■ *Nem lehet egyszerű.*

– De egész jól elvagyok vele... Tanultunk munkásmozgalom-történetet, legfőképp orosz. Az első év után kettéválasztottak minket, filozófia szak is lett, oda mentem át. Nem akadtak sokan, akik nekünk a filozófiát úgy tanították, hogy értettek is hozzá, de odahozták az említett Ladányi Péter nevű fiatalembert, akinek az egész antik filozófia a kisujjában volt. Mindent elolvasott, ógörögül! Ott indulhatott vala-

D. Magyar Imre

mi... Szókratész aztán egyre fontosabb lett számomra, mikor elkezdtem azon gondolkodni, hogy a filozófiát igazából beszélgetve lehet művelni, az írásbeliség problémákat okoz. Akkor még nem olvastam Heideggernek ezt a késői, remek könyvét, amit aztán lefordítottam, *Mit hívunk gondolkodásnak?* címmel. Szókratész nagyon szimpatikus figura. Persze Platónnál több Szókratészt is találunk. A korai dialógusokban csak kérdez. Ott mondja valahol, hogy nem tudunk semmit, csak azt, hogy nem tudunk semmit. A későbbiekben aztán már sokat tudott, például a *Phaidón*ban ő fejt ki a protokeresztény álláspontot, Platón keleti misztikával vegyített koncepcióját. Engem a korai dialógusok Szókratésze izgat. A kérdező, a beszélgető. Hogy ő maga mit gondolt, azt persze nem tudjuk. Ettől még nagyon vonzó. Én is elbújok a szelárnyékban, sokat írtam, írok. De mindig úgy éreztem, s mióta taníthatam, még inkább úgy érzem, hogy számomra csak akkor van ennek az egésznek értelme, ha kommunikálhatok, mert annak az eredményeként jönnek a gondolatok. Az írászta mellett fogalmazgatni semmi értelme.

■ *A Szög a zsákból című kötetedben ezért is váltottál párbeszédre?*

– Egy ponttól nem tudtam folytatni, azért. Amit meg tudtam írni belőle, az sem összefüggő önéletrajz, sőt nem is önéletrajz. Azokat az élményeimert próbáltam leírni, amelyek, úgy néz ki, a gondolkodásom alakulásában komoly szerepet játszottak. A gyerekkor, a család, a holokauszt, a marxizmus és a kommunizmus elfogadása, a lassú megértése annak, hogy nem ez kell nekem, '56, az eltávolodás, a Lukács körül kialakult Budapesti Iskola... De ezekről különálló esszéikben írtam. És nem tudtam, mi is alakította tovább a gondolkodásomat. Most már nagyjából tudom. A tanítás, a diákokkal való kapcsolat. Nagyon szerettem tanítani, hiányzik ma is. Ugyan a legvégén már elegendő volt a diákok új generációjából. Akikkel kezdtem '90-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen – ma Debreceni Egyetem –, egész mások voltak, izgalmasak. Még átélték a kádári világot és az izgatta őket, hogy most mi is történik az országban. Engem is az izgatott.

■ *Bizakodtál? Híres jelenet, amikor a demokratikus ellenzék tagjaként vagy meghívottjaként a nyolcvanas évek közepén egy Óra utcai magánlakásban zoknijában állsz egy asztal tetején és a demokráciáról beszélsz...*

– Nem bizakodtam én semmiben. Illetve hát reménykedtem, persze, csak tudtam, hogy egy demokrácia létrejötte hosszú folyamat. Mint az angol pázsit. Négyszáz évig kell öntözni és nyírni.

■ *És nagyon nem mindegy, milyen a talaj...*

– De elhatároztam akkortájt, hogy ezentúl mindig kimondom, amit gondolok. Lesz, ami lesz. Persze, sejtettem már, hogy nem igazán fognak ezért bántani.

■ *Tehát a későbbi diákok már nem hoztak lázba.*

– A 2000 után jelentkezettek a filozófiát valami szakmafélének tekintették, az már nem érdekelt. Egerben is tanítottam, az ottani diákok még kevésbé érdekeltek. De korábban nagyon szerettem a kezdőket bevezetni nem a filozófiai gondolkodásmódba, hanem az én gondolkodásmódbamba. Nem tudom, mi az, hogy filozófia – abba tehát, amit én filozófiaként elképzeltem. És nagyon szerettem a már érettebb fiatalokkal szeminarizálni. Valószínűleg tanítanom kellett volna Descartes-ot, Hegelt, ez engem nem vonzott. Olvassátok el őket és gondoljatok róluk valamit! Félreértés ne essék: nagyon szívesen beszélgettem az érettebbekkel filozófiai szövegekről. Mindig az volt az álláspontom, hogy azok fontosak, kell róluk beszélgetni, de hogy én elmondjam, pláne előadjam, miről írt a Kant... Olvassátok el! Aztán vagy jutunk valamire, vagy nem.

■ *Ha jól tudom, a Gorgiasz az első olyan platóni dialógus...*

– ...három pasival beszélget benne Szókratész...

■ ...igen, a Kalliklésszel folytatott vitáját elemzed is a Sisakrostély-hatásban. Szóval ez az első, aminek a végén döntetlenre áll a meccs, ha szabad ilyen profánul fogalmaznom. Általam legjobban kedvelt írásodban – lesz még róla szó – hivatkozol Wittgensteinre, aki azt mondja valahol, hogy az ilyen vitákban a felek soha nem győzik meg egymást, sőt öltre mennek. Gondoltam, megkérdezem, mi az értelmük a szókratikus beszélgetéseknek, ha nem győzzük meg a másikat. Aminek persze nem kell feltétlenül célnak lennie.

– A cél biztos nem ez. A cél az, hogy kifejtsük a saját álláspontunkat. Szeretünk beszélni. Olyannal beszélgetni, aki radikálisan más álláspontot képvisel, senki nem szeret beszélgetni. Az, hogy ott Kalliklész és Szókratész egymással vitatkoznak, egy meghatározott történelmi szituáció, ahol az egyik valami olyasmit képvisel, amit ma szaktudományos gondolkodásnak neveznénk, ami a dolgok végiggondolásán keresztül egy végső állásponthez vezet, a másik pedig azt mondja, hogy csak beszéljünk... Olyat kérdeztél, amire nem tudok válaszolni!

■ Egy beszélgetésben rengeteg impulzust is kapunk.

– Hajjaj! Hát ez az! A tanítás nekem épp ezért mindig beszélgetés volt.

■ Azt mondd és írod, hogy a filozófiának az ember világban elfoglalt helyéről kellene szólnia, reagálnia kell arra, amit az ember gondol, hogy a filozófiában kérdezni kell és megérteni dolgokat. Mennyire lehet? Mert mintha csak közelíteni lehetne hozzájuk, ha egyáltalán. Mintha épp a legfontosabb kérdésekre nem lehetne válaszokat kapni, és a kevésbé fontosakra sincsenek végleges válaszok. Hogy megoszsam veled mély gnoszeológiai szkepszisemet.

– Nem tudom, hogy mindezt jól gondolod-e, de hasonlóan, mint én.

■ A beszélgetésekben Kardos András felidézi, hogy amikor a nyolcvanas évek első felében a te ötletre öten – te, ő, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla és Orosz István – lefordítottátok Heidegger-től a Lét és időt, ő még a munka megkezdése előtt lelkendezett, hogy meg fogják érteni a művet „és akkor minden meg lesz oldva”, Angyalosi Gergely pedig öt év múlva, a tervek megvalósulásakor így reagált: „Na látod, Andriská, lefordítottuk a Lét és időt, és nem oldottunk meg semmit.” Ez engem lenyűgöz; távoli rokona Wittgenstein mondatának a Logikai-filozófiai értekezés végéről – Márkus György fordításában idézem: „Érezzük, hogy még ha választ adtunk is valamennyi lehetséges tudományos kérdésre, életproblémáinkat ezzel még egyáltalán nem oldottuk meg.”

– A filozófiában az az izgalmas, hogy a legtöbb kérdésre, és ezek a filozófiaiak az én szememben, nem lehet választ kapni. Túl vannak kompetenciánk határain. Hinni ugyan lehet az egyik vagy a másik válasz helyességében, de az hit. Körülbelül ezt gondolta már Kant is.

■ Rossz véget is ért szegény, de nem akarnám elpoénkodni a problémát.

– Nem tudunk végleges válaszokat adni, döntenünk kell, mi az, ami számunkra elfogadható. De tudjuk, hogy ez hitbéli válasz.

■ Miként zajlott egyébként Heidegger öt éven át tartó fordítása? Négy nyelven olvastátok, németül, angolul, franciául és olaszul, de nyilván az eredetiből, a németből fordítottátok. Hogyan osztottátok fel a munkát? A magyar kötetből, ami 1989-ben jelent meg, nem derül ki, kinek melyik rész a munkája, nyilván mindenki keze nyoma ott van mindegyik részen. Sokat vitatkoztatok?

– Minden ülésre egyvalaki hozta el a nyersfordítását. Aztán bütyköltünk rajta. Vitatkoztunk, persze, de hát ez természetes.

■ Visszatérnék a szkepszishez! Lelkesen olvasgatom – olvasgatom és nem olvasom – mostanában Tözsér János Az igazság pillanatai című könyvét, ami szintén a Kalligramnál jelent meg 2019-ben. Alcíme szerint Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről.

Rögtön az első bekezdésben leszögezi, hogy a filozófia „sikertelen vállalkozás, mert a filozófiai problémák közül egyetlenegyét sem oldott meg”, s fel is sorol néhányat a legfontosabbak közül: „létezik-e Isten, milyen viszony van a test és az elme között, van-e szabad akarat és morális felelősség.” Ahogy azt sem tudjuk megmondani, bármennyire szeretnénk, mikor ér véget a mostani világiárvány... Ugyanakkor nem állítja, hogy nincs értelme filozófiával foglalkoznunk (például bizonyos „intellektuális szkillek birtokába juthatunk”, az is valami), sőt azt is mondja, hogy önreflexiónk gyakorlása révén kétféleképp is átélhetjük a címbe szereplő pillanatot, ezt most nem részletezem. Meg, teném én hozzá, el is szórakoztathat bennünket, ha keresgéljük a válaszokat... Sőt, még valami esztétikai élvezet is akad ebben!

– Persze! Tözsér könyvét nem olvastam. De hogy a filozófiai megismerés sikertelen lenne? Szó sincs róla! A filozófia – ma már sokan tudják is ezt – eleve olyan kérdéseket vet fel, amelyekre nem tudunk válaszolni. A filozófia kérdez, nem válaszol. Megfogalmazza azokat a kérdéseket, amelyek majd’ minden embert izgatnak, de a nagy többség elfojtja őket.

■ *Vagy fel sem teszi. Kant egyébként, akit te a Narancsban az Immanuel alapján tiszteltetlenséget parancsolón „Manó bácsi”-ként emlegetsz, nem igyekezett megmondani a tutit? Igaz, a boldogságot, amiről már a Gorgiaszban is beszélgetnek, „tarkabarka fogalom”-nak minősítette...*

– Attól függ, milyen szinten. A tiszta ész kritikája tulajdonképpen a természettudományok módszertana, ott igen. Amit úgy nevezünk, hogy tudomány – bár a társadalomtudomány kifejezés számomra mindig problematikusnak tűnt –, végső és mások számára is elfogadandó álláspontokat képvisel.

■ *Amik persze módosulhatnak: nem mozog a föld, mozog a föld, és mégis.*

– A természettudomány olyan objektumokat vizsgál, amelyek a mi életünk, az emberi élet szempontjából állandóak, az ásványoktól a csillagokig. A gyakorlati ész kritikája már kifejt egyfajta álláspontot a tisztességes emberi viselkedést illetően, de nem állítja, hogy amit mond, az bizonyítható. A harmadikban, Az ítélőerő kritikájában az esztétikai problémákat veti föl, és egy pillanatil sem gondolja, hogy egy egységes válasz lehetséges lenne. Nekem az az érzésem, hogy Kanttal befejeződik a filozófiának az a korszaka, amikor igazán tudománnyá szeretett volna válni. Kant már tudja, hogy ez nem megy. Az életproblémáinkra, amiket Wittgenstein említ, a filozófia tényleg nem tud választ adni. Kant után jön, amit klasszikus német filozófiának szoktunk volt nevezni – nem tudom, ma miként illik hívni, a marxisták így nevezték, Fichtétől Hegelig...

■ *Most, hogy írom ezt a szöveget, megnéztem: például a Boros Gábor főszerkesztette, az Akadémiai Kézikönyvek sorozatban 2007-ben megjelent remek Filozófia hetedik fejezetének címe Kritikai filozófia, német idealizmus és hatásuk – ebben szerepel Kant is, Fichte is, Schelling is, Hegel is, sőt Feuerbach és Marx is, de Schopenhauer és Kierkegaard úgyszintén – a pozitivistákkal zárul.*

– Kantot azért nem szoktam ide sorolni, mert őt lezárásnak érzem. Utána jönnek néhányan, akik csak azért is szeretnék megválaszolni a megválaszolhatatlan kérdéseket, majd Hegel kudarca után – mert az tényleg kudarc! ha zseniális kudarc is! – teljesen megváltozik a filozófia stílusa. Nem akar többé tudomány lenni.

■ *Tehát a klasszikus német filozófia...*

– Akiket ide soroltunk, azok még valamennyire akarták az abszolút tudást, Hegel mindenképp. De kiderült, hogy ez nem érhető el. Hegel után alig akad filozófus, talán Husserl egyedül, aki tudománnyá akarta volna tenni. Igaz, őt viszont egész életében ez izgatta. A többieket, már akik jelentős gondolkodónak számítanak, nem. A Hegel utáni korszakról már nem is lehet igazi filozófiatörténetet írni, mert nincs kontinuitása a gondolkodásnak, az egyik filozófus nem a másik eredményeire épít.

■ *Amikor így kezdted a Sisakrostély-hatás című könyved: „Jó ideje szeretném már azt hinni: lassan sikerül búcsút intenem a Szellemnek” – akkor például a hegeli szellemre, Világszellemre gondoltál? Vagy én gondolhatok arra?*

– Persze. Az abszolút tudástól szeretnék elhatárolódní, mert ezt már elég korán nagyon kétségesnek éreztem. A biztos tudás nem is érdekel, nem arra törekszem. A hivatalos marxizmusnak minden kérdésre biztos válasza volt. Amikor én kezdtem belőle radikálisan kiábrándulni, akkor nem egyszerűen abból a marxizusból ábrándultam ki fokról-fokra, amivel a létező szocializmus ideológiáját akarták megalapozni, hanem mindenféle izmusból, ami egy meghatározott irányba akarja vinni a gondolkodást.

■ *Van olyan állításod, amiben biztos vagy?*

– Például most látlak téged, azaz ott ül egy ember. Ezt nehéz kétségbe vonni.

■ *És ez ráadásul érthető is, bár fel lehetne tenni a kérdést, hogy mi a látás, mi az ülés, sőt mi az ember... Itt bevallanám, hogy az én filozófiai műveltségem a nullához tendál, az alapszövegek többségét sem olvastam el elejüktől a végükig, pláne nem kellő alaposítással. Sőt, ha Kantot vagy Hegelt olvasok, a legjobb szándékom ellenére sem jutok messzire, mert rendkívül spekulatívnek érzem a szövegeiket és áttérek valami kis könynyed Thomas Mannra...*

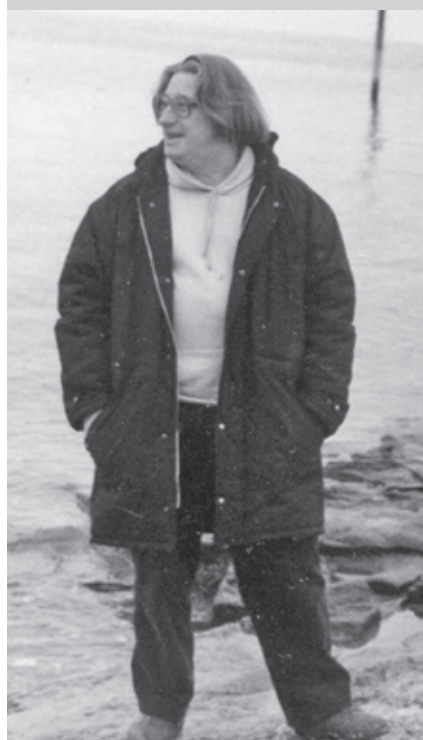
– A nagy filozófusoknak célja is volt, hogy frusztrálják az olvasót!

■ *Engem általában sikerül. Igaz, például Platónnak lelkes híve vagyok!*

– Őt lehet is élvezettel olvasni! Jóllehet, ahogy mondtuk, már a kései Platón sem volt szókratikus gondolkodó abban az értelemben, hogy csak kérdezett volna. Sőt, nagyon is határozott álláspontokat képviselt, igaz, legalább tényleg élvezetesen. Egyébként én sem olvastam el mindent, amit illetett volna, elég trehány módon viszonyultam a filozófiatörténethez... De bizonyos típusú gondolkodást, gondolkodásmódot meg akartam érteni. Meg akartam érteni, hogyan lehet úgy gondolkodni, ahogy valaki gondolkodott, ha én nem is gondolkodom úgy. Attól, hogy a filozófiát már nem tekintem tudománynak, sőt nincs számomra egységes filozófiai korpusz vagy miként nevezem, attól még nagyon fontosnak tartom, hogy ha valaki filozófiával akar foglalkozni, az olvasson bele a filozófia történetébe. Anélkül a pár száz év nélkül, amiben a filozófia tudomány akart lenni – ez Baconnál, Descartes-nál kezdődik a 16. század második, a 17. első felében és eltart Hegelig –, nem derül ki, mi az, hogy megpróbálok megérteni a világot, és nem lehet eljutni arra az álláspont-ra, hogy csak kérdéseket tudok feltenni.

■ *Sok írásodat kedvelem, de mind közül a legjobban a Sárkányfogveteményben olvashatót, A végzetes bukást, amit, mikor 2011-ben megjelent az ÉS-ben, le is fénymásoltam a tanítványaimnak – azóta talán megnézték. Egy balesetéből indulsz ki. Sok fontos passzusa van, az egyikben arról beszélsz, hogy a kulturális szint nem a diplomák számától és, hm, nem az elolvasott filozófiai művek számától függ: „Emberi kulturáltságon (...) azt értem, hogy képes-e valaki a másik emberben az embert látni, s nem tartja gazembernek vagy idiótának azt, aki mást gondol, mint ő.” Sőt, miután kijelented, hogy lesújtó véleménnyel vagy az emberiségről, hozzáteszed: „...a kulturált ember, ha gazembernek vagy idiótának látja is a másikat, megsemmisíteni nem akarja; semmilyen értelemben.” A magas kultúra ismerete és a kulturáltság két teljesen különböző valami, írod, s hogy ezt eddig is tudtad, de a betegtársaidnál meg is tapasztaltad.*

– Ezek törökországi – ott törtem el a sarkam egy rossz lépés következtében, Selçukban, azaz Efezozsban –, németországi és magyarországi tapasztalatok. Magyarországon a budakeszi rehabilitációs intézetben feküdtem, olyan osztályon, ahol rajtam kívül gerinc-törött emberek voltak. Az övékéhez képest az én bajom nulla: nekem csak a sarkam tört el, és tudhattam, hogy meggyógyulok. Nagyon tanulságos volt velük arról beszélgetnem, hogyan képzelik el a további életüket. Deréktól lefelé gyó-

gyíthatatlanul bénává váltak. Beszéltek az addigi életükről, mindenféléről, ahogy egy kórházban szokás. Olykor megrendítő volt hallgatni őket. És akadt egy ápoló, aki ismert: olvasta a *Magyar Nemzet*ben, hogy többedmagammal elloptam az államkasszát vagy mit csináltam – akkoriban zajlottak a filozófusok elleni támadások.

■ *Az új rendszer ezzel a történettel minden esetleges illúziót eloszlatta bemutatkozott.* – Öröm volt hallani, hogy még egy kórházi ápoló is, aki aligha olvas rendszeresen újságot, tudja, hogy mivel foglalkozom! Az államkassza ellopásával, ami jó foglalkozás, főleg, ha sikerül. Csak röhögtem. Orbánék nagyon okosan csinálták, hogy elsőként egy szükségképpen és visszavonhatatlanul kritikus szakma képviselőit akarták dezavualni...

■ *Vitatkoznom kell! Ha nekimennek Radnóti Sándornak vagy Steiger Kornélnak, vagy neked, az csak szűk körben kelt figyelmet, netán félelmet. Vagytok ti egy popsztár? Nem vagytok. Igaz, annak a nagyon szűk humán értelmiségi elitnek, aminek kétségkívül a reprezentánsai közé tartoztok, megmutathatják, merre hány méter – más kérdés, hogy ez az elit nem feltétlenül fog meghunyászkodni és behódolni, bár erre is tudunk pompás példákat. Én azt szerettem még nagyon, amikor 2018 augusztusában Kovács Zoltán kormányzóvivő Heller Ágnes „öreg, bigott (és idejétmúlt)” kommunistának nevezte. Ez mindent visz. Hogy honnan volt hozzá bátorsága, annak felfogása meghaladja a képességeimet – akkor már inkább mégis A szellem fenomenológiája eredetiben... Neked van magyarázatod?*

– Mire? Hogy a Kovács hogy lehet ekkora balfasz?

■ *A „bal” szó használatának helyessége szerintem ebben a kontextusban legalábbis erősen megkérdőjelezhető... De igazad van, mindent nem lehet érteni. Ezt semmiképp. A végzetes bukás címe persze nem csupán a te rossz lépésedre vonatkozik. Felidézed Hoffmannstahl A rózsalovag és Schnitzler A zöld kakadu című drámáját, amikről a Péter és a fin de siècle Bécsben című rövid esszédben is írtál – ez a Franciaországban élő barátod, Pór Péter irodalomtörténész hetvenedik születésnapja alkalmából rendezett meglepetés-konferenciára készült, ami azért szép, mert már sarkadtörötten vetted papírra. A két színdarab mellett most eszedbe jut Joseph Roth általam is nagyon kedvelt Radetzky indulója, és arra az egyszerű, de roppant sajnálatos megállapításra jutsz, hogy „az első világháborúval vége lesz mindennek, amit kultúrának nevezünk, emberi kultúrának...” Ahogy ez Párizsban már megtörtént 1789. július 14-én, amikor egy világ nem lassan, hanem egy csapásra átadta „a helyét a csöcselékuralomnak”, ami szinonimája nálad a tömegdemokráciának. Az említett dátumot tekinted a modernitás kiindulópontjának. Ha a modernitáson túl vagyunk is – már Heideggeret posztmodernnek nevezed: csöcselékuralomban élünk?*

– Afelé haladunk.

■ *Van elképzelésed arról, mi lesz ötven vagy akár tíz, húsz év múlva a világban és nálunk? A liberalizmusnak bealkonyul?*

– Nem vagyok én jó!

■ *Azt is írod, Arendtre utalva: „...nem hisszük, hogy a sivatagban bármi értelmes cselekvésnek értelme lenne.” Így folytatod: „Én ezt minden erőlködésem ellenére sem vagyok képes gondolni.” Ravasz mondat, mert kétféleképp értelmezhető. Vagy én kétféleképp értelmezem. Azt nem vagy képes gondolni, hogy nem hisszük, hogy bármi értelmes cselekvésnek értelme lenne, vagy azt, hogy ne lenne értelme bármi értelmes cselekvésnek? Zárjuk be a boltot?*

– Fogalmam sincs, hogy értettem. De a boltot nem vagyunk képesek bezárni. Nem tudom, miért van ez így, de van egy kisebbség, amelynek a tagjai nem akarnak beállni a csöcselék soraiba. Gondolkodni akarnak. Közéjük tartozom.

■ *Az előbb beszélünk az állítások igazságtartalmáról. Az is nagy biztonsággal állítható, hogy téged mindenki, aki közelebbről ismer, Misunak hív – én is, ami rettenetes, hisz most beszélgetünk először komolyabban, meg egész kicsit idősebb is vagy...*

– Miért rettenetes? Hál’ Istennek! Nem bírom, ha Mihálynak neveznek, ha pedig lemisznek, akkor látványosan protestálok is.

■ *Ez gyerekkori becenév, gondolom.*

– Igen, a családban így hívtak. Hogy mikor neveztek el, az ma már kideríthetetlen.

■ *Ismét egy fontos és megoldhatatlan ismeretelméleti problémánál vagyunk.*

– Nem emlékszem más megszólításra. Ezt a Misu-létemet viszont rögtön akceptáltam, olyannyira, hogy később a külföldi ismerőseim, barátaim is így szólítottak. Azt, hogy Misu, minden európai nyelven le lehet írni! Levelet is kaptam már olyan címmel, hogy *Professor Misu Vajda!*

■ *Ezt vártam, hogy nem fogod tudni, ki nevezett el és mikor. Az önéletrajzi szövegeidből kiírtam az arra utaló fordulatokat, hogy az emlékezés során igazából semmiben nem lehetünk biztosak. A legjobban ez tetszik: „Pedig ez történt. Pedig talán ez történt. Pedig mintha ez történt volna.”*

– Egyrészt nagyon rossz a memóriám. Soha semmit nem tudtam megjegyezni. De ez számomra áldás, mert soha semmi tárgyi dologban biztos nem voltam és így nem lettem tudós. Másrészt, ha jó is a memóriánk, olyan nagyon biztosak semmiben sem lehetünk.

■ *A tanár úr megszólítást szeretted? Már ha így szólítottak Debrecenben és Egerben... De a professzor urat nehéz elképzelnem.*

– Amíg valakivel nem tegeződöm, valahogy meg kell szólítania engem.

■ *Nyilván hívtak téged Vajda elvtársnak is.*

– Persze, muszáj volt nekik!

■ *Lukács György hogy hívott?*

– Vajda elvtársnak. Magázódtunk, mi Lukács elvtársnak hívtuk őt.

■ *Ez a Vajda elvtárs még rendben van a részéről, de Heller Ágnesnek is azt mondta, hogy Heller elvtársnő?*

– Persze.

■ *Miért nem szólított benneteket a keresztneveteken? Hisz a tanítványai voltatok!*

– Számára a kommunista mivolta meghaladhatatlan adottság volt. Minket is szeretett volna olyannak látni, mint akik őt ebben az elkötelezettségben támogatják és követik. Elvtársai. Igaz, mondogatta néha: „Tudom, hogy maguk másként látják ezeket a dolgokat, de én már öregember vagyok...” Hm, majdnem olyan idős vagyok, mint ő, amikor utoljára beszélgettem vele! Nyolcvanhetedik évében halt meg, ’71-ben. Az utolsó hónapokban már nemigen láttam. Akkor az eszméihez való ragaszkodást betudtam a korának. De itt valami nem stimmel! Hisz én, noha elhagytam a nyolcvanötöt, semmihez sem ragaszkodom makacsul! Valakinek egyszer még rendesen meg kellene írnia Lukácsot! Ott az ifjúkora: zseniálisak a gondolatai! Minden pillanatban valami új jut az eszébe. Nem vitatkozik önmagával: máshogy lát. Keresi Istent, de nem találja, aztán, pechjére, ebben a szörnyű kommunizmusban találta meg. Onnantól kezdve viszont nem volt hajlandó erről lemondani, a legborzalmasabb tapasztalatai ellenére. Űlt a Lubjankán, elhurcolták Snagovba, ahonnan kimanipulálta magát, mert írt egy levelet Kádárnak, amiben mindenekelőtt megköszönte, hogy megmentette a szocializmust... Snagovból! Sokat gondolkodtam az Öreg személyiségén. Neki mindig fontos volt a jelenség és a lényeg megkülön-

böztetése – és a kommunizmus lényegéhez mindig ragaszkodott. A jelenséget próbálta megúszni. Mikor azt mondta, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus, nem bírtam ki és megkérdeztem: „Ezt hogy érti, Lukács elvtárs? Albánia jobb hely, mint Svédország?” „Ezt nem így kell felfogni!” „Hanem hogyan? Másként nem lehet!” „Albániában adva van a lehetőség, hogy kibontakozzék egy emberibb társadalom, Svédországban nincs adva!”

■ *Talán mert ott már kibontakozott... A Narancsban írsz arról, a 2019. szeptember 12-i számban, hogy Lukács élete vége felé azt mondta neked, talán mégiscsak nektek van igazatok, talán a kommunizmus az adott formájában zsákutca. Ez hogyan történt?*
– Annyira izgatta akkor ez a belátása, hogy ő maga nyitott ajtót, s azonnal ezzel a mondattal kezdte. Persze, azért – gondolom – köszönt előtte.

■ *Jó lenne beszélgetni a te be- és kiábrándulásodról, az 1973-as kirúgásodról a pártból, elbocsátásodról a Filozófiai Intézetből, de erről szó van a Kardos-interjúban, meg írsz is róla a Szókratész-sorozatban. Egyetlen történetre azért csak rákérdeznék. 1968-ban a szűkebb baráti körödből öten aláírták a prágai tavasz eltiprása elleni petíciót a korčulai nyári egyetemen: Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Mária, Sós Vilmos és Tordai Zádor. Mikor Fehér Ferencsel vártátok őket a Keletiben, írod, ő ezt mondta: „Ezek a hülyék egy hősiesség kedvéért felrúgják mindazt, amit én az utóbbi években keserves munkával felépítettem” – ő ugyanis jó kapcsolatot ápolt Aczél Györggyel, ami szállka is lett a fiatalabbak, a „Lukács-óvoda”, Bence György és Kis János szemében. Te ezt válaszoltad: „Tudod mit? Én ezt a mondatot nem hallottam.” Akkor már túl voltak a testvéri tankok fölindulásán. Fehér miben bízhatott?*

– Ahogy rég ígértem, meg akarom írni tisztességgel a Budapesti Iskola történetét... Én vagyok az utolsó, aki él a tagjai közül. Fehér és Ági – Heller Ágnes a felesége volt – egy hétig őrzöngve veszekedtek. Fehér szerint nem kellett volna aláírni, ez a Magyarország jó, pozitív irányba mennek a dolgok... Nem kellett volna felrúgni azt a kompromisszumos megállapodást, amit ő kötött Aczéllal, mert egyedül ő tárgyalta vele. De senki nem engedett a korčulai álláspontjából, amit végül – Ági nyomására – Feri is elfogadott. Aztán 1972-ben megindult a „filozófusper” – hogy miért csak akkor és milyen okokból, megírom a *Szög a zsákból* lapjain. Feriék emigráltak.

■ *Neked is '68 a vízválasztó.*

– Azt, hogy '56-ban az oroszok beavatkoztak, nagyon fájdalmasnak éreztem, de a tíz nap alatt történtek olyasmik, amik számomra sem tűntek szimpatikusnak. Például a lincselések. Abszolút nem lehet összehozni az értelmiségi kritikát azzal a fegyveres lázadással, ami 23-án kezdődött. Elfogadtam, hogy forradalom van, de becsületesen bevallom, nem szeretem a lövöldözést. Ambivalens volt a viszonyom hozzá, de amikor leverték, száz százalékgig rokonszenveztem vele. A XXII. kongresszus, tehát 1961 után, 1968-ig azt gondoltuk, lehet hinni abban, és később mi, a Budapesti Iskola tagjai is arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy talán mégis van sansza egy tisztességes szocializmus kialakulásának. Ez morálisan vállalható volt? Nem. 1945 után az egyetlen lehetőség az volt számunkra, a holokausztot túlélte zsidók számára, hogy oda csatlakozunk, ahol azt mondják, minden ember egyenlő, ami történt, soha nem történhet meg. '68-ban jöttem rá, hogy a demokratikus elgondolások és a szovjet rendszer elvileg összeegyeztethetetlen, hogy a polgári társadalom nem meghaladható. És végeztem a dologgal.

■ *Ezt az egészet én sosem fogom igazán megérteni... Azt mondd meg inkább, hogy az egyetlen eredeti kérdésem feltegyem: a hajad akkor növesztetted meg? Volt ennek filozófiai háttere? És jelentett ez, meg a színes ing, a farmer, itt vagy Nyugaton előnyt vagy hátrányt?*

– Semmiféle háttere nem volt. Örültem, hogy nem kell többé folyton fodrászhoz mennem és nyakkendő-t hordanom.

■ *Nagyon imponál, hogy a Mozgó Világ szerzőket bemutató rovatában csak ennyi áll a neved mellett: „filozófiával szeret foglalkozni”.*

– Ehhez ragaszkodom. Filozófus Kant volt.

■ *Mire jó filozófiával foglalkozni?*

– Muszáj neki valamire jónak lenni? Nem egy hasznos valami. De egy kellemes valami. Azok sem hasznosak, a hatalom szempontjából semmiképp, akik rákérdeznek arra, ami van! Nem mintha tudnánk, mi is van vagy minek is kéne lennie... De ez a rákérdezés mégiscsak egy funkció a világban, méghozzá szükséges funkció! Ebben sem vagyok biztos, persze. Látod, már ezt sem tudom... A hatalom mindenestre gyűlöli.

■ *Tegyük hozzá: vannak gondolkodók, nem is feltétlenül jelentéktelenek, akiket a hatalom nem gyűlöl. Orbán Viktor tavaly novemberben a dolgozószobájában fogadta A liberalizmus kudarca szerzőjét, Patrick J. Deneent, decemberben pedig Londonban kitüntette Roger Scrutont. És akkor még nem említettem Láncki András, a Corvinus rektorát. Mondjuk, ez nem igényel szofisztikált magyarázatot: aki a rákérdezés helyett igazolja a fennálló rendet, azt nem gyűlölik, sőt jutalomban részesítik. Udvarra szükség van.*

– Kérdezd a Viktort.

■ *Megvárom, amíg sok ideje lesz... Arról is beszélsz az önéletrajzi kötetedben, hogy milyen lenyűgöző hatást tettek rád a gótikus katedrálisok vagy Van Gogh képei. „Elállt a lélegzetem” – mondod, pedig nem vagy a nagy szavak embere.*

– Ez az egyetlen viszonyom a transzcendenciához.

■ *Elég ez!*

– Böven!

■ *A filozófiai olvasmányaid közül mik váltottak ki ilyen hatást?*

– Nem tudom hirtelen, hogy voltak-e ennyire nagy hatásúak...

■ *Csak voltak! Foglalkozták Heideggerrel, Huserllet, Schelerrel...*

– Na, Scheler itt-ott megvilágított valamit! De hogy lélegzetelállító lett volna... Az volt viszont Polányi Károly műve, a *The Great Transformation*, ami eredetileg 1944-ben jelent meg. Megvan magyarul is.

■ *Sajnos, csak hírből ismerem.*

– Nem írtam róla túl sokat, de egy szempontból rettenetesen fontosnak éreztem. Nem olyan volt, mint a kapitalizmus marxi kritikája... Azt írta meg, miért nem működik a kapitalizmus külső beavatkozás nélkül, pusztán a *laissez faire* elve alapján. Ha az állam nem avatkozik be bizonyos pontokon, az katasztrófához vezet, tönkreteszi az embert, a természetet, felborul az egyensúly. Ez a könyv távolított el végleg a marxi társadalomelmélettől a hetvenes évek közepén. De fontosnak éreztem Norbert Elias műveit is.

■ *A civilizáció folyamata – aminek Berényi Gábor készítette fordítását te vettedd egybe az eredetivel – számomra is nagy élmény volt. Azt erősen kételem, hogy Polányi műve is az lenne-e, szerintem nem érteném. Bár meg kéne próbálni... Eliasnak egyébként van egy rövidebb írása Mozartról is, ezt is kiadták magyarul Györi László átültetésében. Persze szociológusként írta, az alcíme is ez: Egy zseni szociológiája, de nyilván imádta hallgatni. Mik voltak a nagy zenei élményeid? Már gyerekként jártál operába, bérlettel...*

– Bérlettel? Mit tudom én. Operába jártam. De hogy bérletem volt-e?

■ *És a szépirodalom?*

– Sok akadt, ami nagyon-nagyon fontosá lett. Például Goethe *Wilhelm Meistere*. Ma már nem tudok rá válaszolni, hogy miért.

■ *Mikor olvastad?*

– Szörnyű kérdéseid vannak! Fogalmam sincs. Nem is emlékszem rá, csak tudom, hogy nagyon fontos volt valamikor. Újabban rendkívül tetszik Nádas Péter munkássága. Esterházyt is szeretem. Kiegészítik egymást.

■ *Annak jegyében, hogy a filozófia feladata a megértés, sokat foglalkozol a holokauszttal.*

– Amit egyáltalán nem lehet megérteni. Tényleg nem lehet.

■ *A Szög a zsákból egyik fejezetét, A csillagos házban címűt azzal kezded, hogy az utóbbi időben, tehát mostanában, rájöttél, a gyerekként átélt vészorszak volt az a sorseselemény, ami egész életedet, egész gondolkodásodat meghatározta. Megrendítő, amit írsz: „Nagyon mélyen belém vésték: nem vagyok ember.” Ezt ki lehet heverni?*

– Azt hiszem, igen. Bár számomra alapvető kérdés, hogy miként. Csakis úgy, hogyha azokat, akik ezt akarták nekem bebizonyítani, én nem tekintem embernek? Nem. Úgy lehet, úgy lehetett kiheverni, azzal, hogy nincs túlzottan nagy véleményem az emberről. Amit Kertész Imre úgy nevez, hogy a humanizmus üres locsogása, az nekem sem kell. Az ember nem valami nagy találmány. Most olvasom – magyarul – Götz Aly esszégyűjteményét, amelyben a zsidók és a németek viszonyáról van szó. Neki is ez az álláspontja, bár ő ezt csak a németekre akarja redukálni, ezt nem szeretem benne. Az ember úgy általában nem olyan lény, akire föl kellene néznünk, ha akadnak is, akikre lehet. Az ember nagyon problematikus lény. Tényleg csak néhány kivételtől eltekintve. Nagyon fontos kérdés számomra, ha válaszom nincs is rá, miképpen lehetséges az, hogy egy kisebbség makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy nem lép a tömeggel, a nyájjal együtt.

■ *Honnan vannak, újra és újra, a jók?*

– Honnan vannak a jók, igen.

■ *Fő, hogy vannak, nem?*

– Kétségtelenül örülök neki. De nem bánám, ha többen lennének.

■ *Ugyanebben a fejezetben idézel egy kortárs olasz filozófust, Giorgio Agambent, aki nek Ami Auschwitzból marad című könyve magyarul 2019-ben jelent meg Darida Veronika fordításában, s aki azt mondta, „az ember az, aki (ami) túl tudja élni az embert”, te pedig azt mondod, hogy ebben „Auschwitz tanulságát foglalja össze”. Ez nem teljesen világos számomra.*

– Hogy Agamben mit ért emberen, azt nem fogjuk tudni kideríteni. Amit mond, az úgynevezett *muzulmánok* kapcsán mondja – így nevezték a foglyok közül azokat az élőhalottakat, akik feladták, s akiktől a társaik is lemondtak. Már semmi jelét nem mutatják a reflektált emberi létezésnek, de még emberek, ezt ne tagadjuk meg tőlük. Azért én megkérdezném Agambent, szerinte mi jellemzi az embert... Például az, hogy öntudata van. Ami nekik már nem volt. Hogy reflektált. Hogy viszonya van a világhoz. Visszamehetünk Heideggerhez – nem vagyok heideggeriánus, csak sokan azt hiszik, bár sokat tanultam a szörnyeteg Martintól: a *Dasein*, amit régebben úgy fordítottak, hogy *ittlét*, mi pedig az én javaslatomra úgy, hogy *jelenvalólét*...

■ *...erről hosszan beszélgettek Kardos Andrással...*

– ...a *Dasein* annak a létezőnek a léte, amelyik léteben viszonyul a saját létezéséhez. Agamben szerint az élte túl az emberben az embert, aki úgy néz ki, mintha ember lenne, de már nem viszonyul a saját létehez. Nem tudja, kicsoda, micsoda, nem akar túlélni sem.

■ *Ha nem „figyelmeztetnek” arra, hogy zsidó vagy, ez neked fontos lesz?*

– Ezt én nem tudhatom.

■ *Bocsánat, hülyeséget kérdeztem.*

– Érdekes, hogy akik megírták a lágerélményeiket, azok közül sokan öngyilkosok lettek. Améry, Borowski, Primo Lévi... Akik túléltek a tábor, sokáig nem beszéltek róla. '45 után mi sem beszéltünk arról soha a családban, mi történt velünk – ezt máig nem értem. Magamat is túlélőnek tekintem, noha nem vittek el lágerba. A születésem után a szüleim körülméltettek, tehát elfogadták, hogy engem a zsidó közösség tagjaként kell kezelni. De ezen túl soha nem mentünk a zsinagógába, semmiféle zsidó ünnepet meg nem ültünk – fogalmam sem volt arról, mi az, hogy zsidónak lenni. Valamikor '43 vagy '44 tavaszán meglepetésemre – ezt most mondom, lehet, hogy akkor nem voltam meglepve – megültük a széderestét. Mi több, anyám nővérenek a családjával együtt, akik ősidők óta reformátusok voltak! Miért? Mert a tudomásunkra hozták, hogy bűdös zsidók vagyunk. Ha azok vagyunk, megüljük, abban az optimista hitben, hogy majd ebből az új Egyiptomból is kikeveredünk... Én '44-ben meg voltam győződve, hogy ezt nem lehet túlélni. Grasszáltak az utcán a nyilas suhancok, azt vitték el, az lőtték a Dunába, akit akartak. Túléltek. Azt szoktam mondani, hogy én egyszer már meghaltam, illetve túléltem a haláloamat.

■ *Újabban mindenkinek felteszem a kérdést, hogy az Orbán-rendszer melyik meghatározását tartja a legpontosabbnak: maffiaállam, fasisztoid mutáció, hibrid rendszer, autokrácia, diktatúra...*

– Azt semmiképp sem mondanám, hogy diktatúra. Írhatsz, tüntethetsz... Az önkényuralom szó kicsit avított, de valami olyasmi. De muszáj egy meglévő vagy újonnan kreált kategória alá rendelni? „Orbán Viktor rémes rendszere.”

■ *Ez kétségkívül pontos, mi több, ez a legpontosabb. És még alliterál is! Tudsz mondani élhető országokat?*

– Németország például elfogadható világ. Nem a jónak a megtestesülése, olyan nincs. De az ember tényleg nagyon problematikus lény, bár ebből nem következik, hogy ne lenne vagy lehetne élhető politikai rendszer.

■ *Nyilván Szókratészt sem akarják minden rendszerben kivégezni.*

– A másik eset, hogy le se szarják.

■ *Az se jó, bár az előzőnél lényegesen jobb. Olyan nincs, hogy – ha ki nem is tüntetik – megbecsülik, sőt hallgatnak rá? Azért Platón kétyszer is meghívták Szürakuszaiba...*

– Ritka eset. De róla – joggal – azt hitték, hogy nemcsak kérdezni akar, hanem a választ is tudni véli. A végén persze menekülnie kellett... ■ ■ ■

D. Magyar Imre (1955): 1978-ban végzett a debreceni KLTE magyar–német szakán. 2013-ban ugyanitt szerzett PhD-fokozatot irodalom- és kultúratudományokból. Tanárként és újságíróként dolgozott, 2019 óta nyugdíjas. Készülő munkája *A magyarországi cigánység irodalma*. Kötete a Kalligramnál: *Hatvan plusz* (2018).